

ધીરુભાઈ પરીખ

જન્મ : 31-8-1933

ધીરુભાઈ ઈશ્વરલાલ પરીખનો જન્મ વિરમગામમાં થયો હતો. જુદી જુદી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં તેમણે ભાષા-સાહિત્યના વિદ્વાન અધ્યાપક તરીકે પોતાની સેવાઓ આપી છે. કવિતા, વિવેચન, અનુવાદ તેમજ સંપાદન એમનાં રસનાં ક્ષેત્રો છે. ‘કુમાર’ તેમજ ‘કવિલોક’ જેવાં પ્રતિષ્ઠિત સામયિકોના તેઓ તંત્રી છે. છપ્પાસંગ્રહ ‘અંગપચીશી’ તેમજ હાઈકુસંગ્રહ ‘આગિયા’ પણ એમનાં નોંધપાત્ર પ્રકાશનો છે.

પ્રસ્તુત કૃતિ દ્વારા લેખકે રવિશંકર મહારાજના જીવનકાર્યને રસળતી શૈલીમાં રજૂ કર્યું છે. મહારાજના સાદગી અને સેવાના અનેક પ્રસંગો આપણા જીવન માટે પ્રેરણાદાયી બની રહે છે.

મહારાજ અને વળી સેવક ? મહારાજ એટલે તો મોટો રાજા. મોટો રાજા તો સેવા કરાવે કે સેવા કરે ? હા, પણ આ મહારાજ તો રાજ વિનાના મહારાજ, નવાઈ લાગે છે ને કે રાજ વિનાના તે વળી મહારાજ હોય ? હા, આ નવાઈ પમાડે તેવી, પણ ખરી વાત છે. લોકોના હૃદય પર જેમની સત્તા ચાલે એવા છે આ મહારાજ.

આ મહારાજને તમે નથી ઓળખતા ? લો, તો હું એમનું નામ કહું. એમનું નામ રવિશંકર વ્યાસ. હજીયે ઓળખાણ ના પડી ? રવિશંકર વ્યાસ નામ અજાણ્યું લાગે છે ? અરે, એ જ એમનું ખરું નામ છે અને વ્યાસ એ જ એમની સાચી અટક છે. આ તો એમનાં લોકહિતનાં કાર્યોથી, એમની નિઃસ્વાર્થ પ્રવૃત્તિઓથી લોકોએ જ એમને ‘મહારાજ’નું બિરુદ આપ્યું છે. આમ, એ ‘મહારાજ’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. આ ‘મહારાજ’ એટલે જ ગુજરાતના મૂકસેવક રવિશંકર મહારાજ. લોકો એમને ‘રવિશંકર દાદા’ પણ કહેતા.

રવિશંકર મહારાજનો જન્મ સંવત 1940ના મહા મહિનાની વદ ચૌદશના દિવસે એટલે કે મહાશિવરાત્રીના રોજ થયો હતો. ઈ. સ. 1884ના ફેબ્રુઆરી મહિનાની પચીસમી તારીખે ખેડા જિલ્લાના રઢુ ગામે જન્મેલા રવિશંકરના પિતાશ્રીનું નામ શિવરામભાઈ અને માતુશ્રીનું નામ નાથીબા હતું. પિતાજી પાસેથી જીવનમાં સારી ટેવો કેળવવાનું અને માતા પાસેથી ખૂબ ચાવીચાવીને ખાવાની આરોગ્યની ચાવીનું શિક્ષણ એ બાળપણમાંથી જ પામ્યા હતા. બાળપણથી જ એમનો સ્વભાવ

સાહસિક અને નીડર હતો. દીનદુઃખી પ્રત્યેની લાગણીવાળું હૈયું પણ એમને બાળપણથી જ મળ્યું હતું. બાળપણથી જ એ ઘરનાં નાનાંમોટાં કામોમાં મદદ કરતા હતા. ખેતીનું પ્રત્યેક કામ એ શીખી ગયા ને હોંશથી એ કામમાં જોતરાઈ પણ જતા. કોઈ પણ કામમાં એમને શરમ, સંકોચ અને નાનપ નહિ. નાનું કે મોટું કોઈ પણ કામ તેમને મન મહિમાવતું.

મોટા થયા પછી પણ એમણે કામ કરવાની વૃત્તિ છોડી નહિ. હા, એમના કામની દિશા બદલાઈ. મહાત્મા ગાંધીના પરિચયમાં આવ્યા પછી એમણે અનેક કામો ઉપાડી લીધાં. એ જે કામ ઉપાડે તેમાં દિલ દઈને જોડાઈ જાય. મહાત્મા ગાંધીએ તો કહેલું પણ ખરું : “બસ, મહારાજની આ જ ખૂબી છે, તેમને જે કામ સોંપો, તેમાં એ પોતાનો આત્મા રેડી દે છે અને તેથી જ એમનું કામ ઝળકે છે અને તેથી વધુ સારી અસર પડે છે.” ગાંધીજી સાથેના પરિચય પછી એમણે ભારતની આઝાદીની લડતમાં ઝંપલાવ્યું. યજમાનવૃત્તિનો ધંધો છોડ્યો, વિલાયતી કપડાં છોડ્યાં, ગામ, ઘર બધું છોડી એ રાષ્ટ્રના કામમાં લાગી ગયા. ચરખો ચલાવી ખાદીનાં વસ્ત્રો પહેરવાં, સાદું ખાવુંપીવું અને સાદાઈથી રહેવું એ હવે એમનો જીવનમંત્ર બની ગયો.

ધીમે ધીમે રાજકીય પ્રવૃત્તિને સ્થાને લોકપ્રવૃત્તિએ એમના જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી તો એ જ પ્રવૃત્તિ મુખ્ય બની ગઈ. લોકસેવાના ક્ષેત્રે એમણે પ્રથમ પગરણ માંડેલાં. ઈ. સ. 1911માં વડોદરામાં તેઓ શ્રી ફતેહસિંહરાવ અનાથાશ્રમમાં બેત્રણ છોકરાઓને દાખલ કરાવવા ગયા હતા. અનાથાશ્રમના વડાએ રવિશંકરને ફાળો ઉઘરાવવા કહ્યું ત્યારે તો એ કામ એમને માટે સાવ નવું હતું, પણ એમણે આ કામ માથે ઉપાડી લીધું. ઘેરઘેર ફરીને એમણે એ આશ્રમ માટે ઠીક-ઠીક રકમ એકઠી કરી. ત્યારપછી ધીમેધીમે એમણે આવાં જ કામોમાં પોતાની જાતને જોતરવા માંડી.

એકવાર પેટલાદથી થોડે દૂર આવેલા જોગણ ગામમાં એમને જવાનું થયું. એમણે જોયું તો ત્યાં નરી ગંદકી જ ગંદકી. ગામમાં ઠેરઠેર ગરીબાઈ ડોકિયાં કરે. આ ગરીબાઈ અને ગંદકીથી એમનું દિલ દ્રવી ઊઠ્યું. ત્યાં રહી આ દૂષણો દૂર કરવાનો એમણે મનસૂબો કર્યો. આજુબાજુનાં ગામડાંમાં

પણ એ જ પરિસ્થિતિ હતી. મહારાજ તો ગામડેગામડે ફરવા લાગ્યા. દિવસમાં એકવાર બપોરે કોઈ ગામમાંથી થોડા દાળચોખા મેળવીને ખીચડી રાંધી ખાય અને પછી એમની યાત્રા શરૂ થાય. પાણી પીવા માટે સાથે દોરી અને લોટો રાખે. ગામની ભાગોળે પ્રથમ નાહી-ધોઈ લે, પછી એ ગામમાં પ્રવેશે. આ યાત્રામાં બે-ત્રણ વખત દોરી ખોવાઈ ગઈ. આથી એમણે દોરી સાથે રાખવાનું માંડી વાળ્યું. હવે એમણે એવો નિયમ લીધો કે બપોરે જમ્યા પછી પાણી પીવું, પછી ચોવીસ કલાક સુધી પાણી પીવું નહિ. આમ, ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાત વડે એમણે સેવા આરંભી દીધી.

એકવાર એમને સંદેશો મળ્યો કે કણભા નામના ગામમાં કોઈ વેપારીના ઘીના બે ડબા ચોરાયા છે. મહારાજ તો પહોંચ્યા કણભા. ઘીના ડબા ચોરી જનાર માણસને એ મળ્યા અને એને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ પેલો માણસ માને તો ને ? મહારાજે ઉપવાસ આદર્યો. પાણીનો પણ ત્યાગ કર્યો. પેલા માણસના મન પર ભાગે અસર થઈ. બીજા જ દિવસે રાત્રે એ મહારાજ પાસે પહોંચી ગયો અને ચોરી કબૂલી લીધી. પોતે ચોરેલા ઘીના બે ડબા પાછા આપ્યા અને ફરી ચોરી નહિ કરવાની એણે પ્રતિજ્ઞા લીધી. આવો જ બીજો પ્રસંગ બનેજડાં ગામમાં બન્યો હતો. તે ગામમાં ચોરી થયાના સમાચાર જાણી મહારાજ ત્યાં પહોંચી ગયા. એમણે તો ચોર ચોરી કબૂલ ન કરે ત્યાં સુધી ખોરાક-પાણી નહિ લેવાની જાહેરાત કરી દીધી. એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ....ઉપવાસ તો ચાલ્યા, ચોર આવે નહિ. ગામના લોકો અકળાતા હતા. મહારાજ બધાંને શાંત રહેવાનું કહેતા હતા. મહારાજને ઉપવાસનો આઠમો દિવસ થયો, આખરે ચોરનું મન પીગળ્યું. તેને પશ્ચાતાપ થયો. તેણે ચોરી કબૂલ કરી લીધી. મહારાજના ઉપવાસ છૂટ્યા.

આ તો વાત થઈ નાના ચોરોની, પણ મહારાજને તો માણસ પર એટલો બધો વિશ્વાસ કે બહારવટિયાઓને સુધારવાનું પણ એ ચૂકે નહિ. ઈ. સ. 1922માં એમને પ્રથમવાર બહારવટિયાઓનો ભેટો થઈ ગયો. છિપિયાલ ગામથી તેઓ રાત્રે સરસવણી ગામે પાછા ફરતા હતા, ત્યાં રસ્તામાં જ બહારવટિયા ભેટી ગયા. કાયોપોચો માણસ હોય તો છાતીનાં પાટિયાં બેસી જ જાય પણ આ તો મહારાજ, નરી નિર્ભયતાની મૂર્તિ ! એમણે તો બહારવટિયાઓને મહાત્મા ગાંધીની વાત કરી, આઝાદીની લડતની વાત કરી. બહારવટિયાઓને ગાંધીજીનું કામ ઉપાડી લઈ ‘સાચું બહારવટું’ ખેડવા સમજાવ્યું. પછી તો મહારાજે કોતરોમાં ભમીભમી અનેક બહારવટિયાઓને સુધારવાની પ્રવૃત્તિ કરી. આથી જ તો ઝવેરચંદ મેઘાણીએ એમને ‘માણસાઈના દીવા’ કહ્યા હતા.

આ રીતે એક તરફ તેઓ વ્યક્તિના જીવનને સુધારવાની પ્રવૃત્તિ કરતા તો બીજી તરફ પ્રસંગ પડ્યે લોકો પર આવી પડતી કુદરતી આપત્તિના સમયે પણ તેઓ સેવા કરવામાં પાછી પાની કરતા નહિ. એક રાત્રે રવિશંકર મહારાજ સુંદરણા ગામે હતા ત્યારે ધોધમાર વરસાદ પડ્યો, રવિશંકર મહારાજ જે ઘરમાં ઊતર્યા હતા તે ઘરનો કરો તૂટી પડ્યો. વરસાદ કહે મારું કામ, જેમતેમ કરી

રાત પસાર કરી. વરસાદ હજુ પણ વરસતો જ હતો. પોતાની જવાબદારી પર એમણે ગરનાળું તોડી પડાવ્યું. ગામ ઊગરી ગયું. ત્યાંથી વરસતા વરસાદમાં છાતી સમાણાં પાણી ખૂંદતા-ખૂંદતા મહારાજ નજીકના વટાદરા ગામે પહોંચ્યા. ત્યાં વરસાદથી અનેક મકાનો પડી ગયાં હતાં. મહારાજે દોરડાની મદદથી લોકોને નજીકના ઊંચાણવાળા ભાગ પર પહોંચાડ્યાં. વરસાદમાં પલળતાં પલળતાં અને ટાઢે ધ્રૂજતાં ધ્રૂજતાં મહારાજે કોઈના પડતા ઘરને ટેકા ગોઠવ્યા તો કોઈને સલામત સ્થળે ખસેડવાના કામમાં લાગી ગયા. લોકો તો એમને ભગવાનનો અવતાર માનતા.

તો વળી કોલેરા જેવો ચેપી રોગ ફાટી નીકળ્યો ત્યારે પણ મહારાજ રોગાઓની વહારે ધસી જાય. ઈ. સ. 1941ની વાત છે. મહારાજે છાપામાં સમાચાર વાંચ્યા કે કલોલ ગામમાં કોલેરા ફાટી નીકળ્યો છે અને માણસો ટપોટપ મરે છે. મહારાજ ત્યાં પહોંચી ગયા. ત્યાંની ગંભીર પરિસ્થિતિ જોઈ તેઓ અમદાવાદ આવ્યા અને કેટલાક સ્વયંસેવકોને સાથે લઈ કોલેરાના રોગીઓની સેવા કરવા કલોલ પહોંચી ગયા. ગામના લોકો અંધશ્રદ્ધાને લીધે દવાખાનામાં જાય નહિ. કોલેરાના વિસ્તારમાં ફરીફરીને મહારાજ સહુને સમજાવે અને દર્દીઓને દવાખાને લઈ જાય. એમનાં ઝાડાઊલટી સાફ કર્યાં. દવાઓ આપવી, લોકોને સમજાવવા, સ્વયંસેવકો અને ડોક્ટરોની વ્યવસ્થા કરવી - આ બધાં જ કામોમાં મહારાજ જાતને પણ ભૂલીને એકરૂપ થઈ જતા. આવે વખતે એ મૃત્યુની પણ પરવા કરતા નહિ.

દુષ્કાળ પડ્યો છે એમ સાંભળતાં જ મહારાજ ત્યાં મદદે પહોંચી જાય. એકવાર બનાસકાંઠા જિલ્લામાં દુષ્કાળ પડ્યો હતો ત્યારે મહારાજ ત્યાં પહોંચી ગયા. આ પ્રદેશમાં લોકો પાણી માટે વલખાં મારતા હતા ત્યારે મહારાજે ગામડે-ગામડે ફરી, દિવસરાત પરિશ્રમ કરી કૂવાઓ અને બોરિંગ કરાવ્યાં. લોકોને એટલી બધી રાહત થઈ ગઈ કે તેઓ મહારાજને ‘બોરિંગવાળા મહારાજ’ના નામે ઓળખાવા લાગ્યા હતા.

અરે, એ તો હજુ ઠીક, પણ જ્યારે માણસો હેવાન બની અંદરોઅંદર લડે, કાપાકાપી થાય, હુલ્લડ થાય ત્યારે પણ જાનને જોખમે મહારાજ ત્યાં પહોંચી જાય. ઈ. સ. 1941 અને 1946માં અમદાવાદમાં મોટાં હુલ્લડો ફાટી નીકળેલાં. મહારાજ તો નિર્ભય બની સૂમસામ શેરીઓમાં ફરતા અને લોકોને સમજાવતા. હિન્દુ કે મુસલમાન - બધા જ મહારાજની વાત શાંતિથી સાંભળતા અને એમને આદર આપતા. હુલ્લડમાં મૃત્યુ પામેલા લોકોનાં શબનો અગ્નિસંસ્કાર પણ મહારાજ જાતે કરતા.

આવા તો અનેક પ્રસંગો મહારાજના જીવનમાંથી જડી આવશે. આ બધા જ પ્રસંગોએ મહારાજની માનવતાનાં, એમની અપાર હિંમતનાં, એમની અજોડ સેવાવૃત્તિનાં દર્શન થાય છે. આમ, છતાંય મહારાજે કદી પોતાનાં કામોનો ઢંઢેરો પીટ્યો નથી. જાત-જાહેરાતથી તો એ સદાય દૂર જ ભાગે. મૂંગામૂંગા સેવા કરવી એ જ એમનો જીવનધર્મ હતો. આથી જ તો એમને સૌ ‘મૂકસેવક’ તરીકે ઓળખે છે. સોમું વરસ ચાલતું હતું ત્યારે મહારાજનો સ્વર્ગવાસ થયો.

શબ્દસમજૂતી

મૂકસેવક - જાહેરાત, પ્રસિદ્ધિ કે પ્રશંસાની ઈચ્છા વગર ચૂપચાપ સેવા કરનાર **બિરુદ** - કદરૂપે લોકોએ આપેલું નામ કે ઉપનામ **નાનપ** - હીનતા, નાનમ **મહિમાવંતું** - ગૌરવવાળું, **ઝળકવું** - ઝળહળી ઊઠવું **વિલાયતી** - પરદેશી બનાવટનું **કાયુંપોચું** - (અહીં) ડરપોક **નિર્ભય** - નીડર **કોતર** - નદીકિનારાની બખોલો **ગરનાળું** - પાણી વહી જાય તે માટે બાંધેલો સાંકડો માર્ગ **છાતીસમાણું** - છાતી સરખું **કરો** - ઘરની બાજુની દીવાલ, ભીંત **વહારે** - મદદે **સ્વયંસેવક** - કોઈ ખાસ પ્રસંગે પોતાની મેળે સેવા આપનાર **બોરિંગ** - જમીનમાં શારડી ઊતારી પાણી-તેલ વગેરે કાઢવાની ક્રિયા **શાર-કામ** - (અહીં) એ રીતે તૈયાર કરેલો ‘બોર’, કૂવો **હેવાન** - (અહીં) દુર્ગુણોવાળો માણસ **જીવનધર્મ** - જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય.

રૂઢિપ્રયોગો

જોતરાઈ જવું - કામચોરી વિના કામે લાગવું **દિલ દઈને** - ખૂબ ઉત્સાહ અને ધગશથી (**કામમાં**) **આત્મા રેડી દેવો** - પૂરેપૂરી લગનથી કામ કરવું **પગરણ માંડવાં** - શરૂઆત કરવી **માથે ઉપાડી લેવું** - જવાબદારી લેવી **દિલ દ્રવી ઊઠવું** - ખૂબ દુઃખ થવું **માંડી વાળવું** - કામ બંધ કરવું **પાછી પાની કરવી** - પાછા હઠવું.

ભાષાસજ્જતા

● શબ્દકોશનો ઉપયોગ

વાંચતાં વાંચતાં કોઈ એવો શબ્દ આવે જેનો અર્થ આપણને ન આવડતો હોય તો તેનો અર્થ કેવી રીતે જાણવો ? પાઠ્યપુસ્તકમાં તો આવા અઘરા શબ્દોની સમજૂતી પાઠ નીચેના શબ્દાર્થમાં આપી હોય છે, પણ બીજાં પુસ્તકોમાં એવું ન હોય. અઘરા શબ્દોના અર્થ જાતે પણ મેળવી શકાય છે. શબ્દોના અર્થ શોધવા માટે ‘શબ્દકોશ’ ઉપયોગી છે. શબ્દકોશમાં શબ્દોને ક્રમ પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવેલા હોય છે.

1. શબ્દોને પ્રથમ બારાક્ષરી પ્રમાણે તેમજ કક્કાવારીના ક્રમમાં ગોઠવવામાં આવે છે.

બારાક્ષરીનો ક્રમ : અ, અં, આ, ઈ

કક્કાનો ક્રમ : ક, ખ, ગ, ઘ

2. શબ્દકોશમાં સૌથી પહેલાં 'અ'થી શરૂ થતાં છેલ્લે 'હ'થી શરૂ થતા શબ્દો આવશે. 'ક્ષ' એ 'કૂ' અને 'ષ'નો જોડાક્ષર હોવાથી 'ક્ષ'થી શરૂ થતા શબ્દો 'ક'ના ક્રમમાં આવે છે. 'જ્ઞ' એ 'જૂ' અને 'ઝ'નો જોડાક્ષર હોવાથી 'જ્ઞ'થી શરૂ થતા શબ્દો 'જ'ના ક્રમમાં આવે છે.
3. 'ક'થી 'હ' સુધી અક્ષરોને શબ્દકોશના ક્રમમાં ગોઠવાય છે. 'ક'નો આવો ક્રમ નીચે પ્રમાણે થાય છે :
ક, કં, કા, કાં, કિ, કિં, કી, કીં, કુ, કું, કૂ, કૂં, કૃ, કૃં, કે, કે, કે, કેં, કૈ, કૈં, કો, કોં, કોં, કૌ, કૌં, ક્ય, ક, કં
4. શબ્દોનો પ્રથમ અક્ષર સમાન હોય તો બીજા અક્ષર પ્રમાણે અને બીજો અક્ષર સમાન હોય તો ત્રીજા અક્ષર પ્રમાણે આગળ વધવું. દા.ત. વિષય, વિષમ, વિપદમાં 'વિ' સમાન છે. 'ષ' અને 'પ'માં 'પ' આગળ આવે, આથી પહેલો શબ્દ 'વિપદ' આવે. બાકીના બે શબ્દોમાં 'વિ' અને 'ષ' સમાન છે તેથી ત્રીજા અક્ષર 'પ' અને 'મ'માં આગળ 'મ' આવે. આમ, આ શબ્દોનો ક્રમ આ પ્રમાણે આવે : વિપદ, વિષમ, વિષય.
5. જે-તે અક્ષરનો બારાક્ષરીનો ક્રમ પૂરો થતાં જોડાક્ષરનો ક્રમ શરૂ થાય છે. તેમાં જોડાનાર અક્ષરોના ક્રમ પણ કક્કા પ્રમાણે નક્કી થાય છે. જેમ કે, 'સ્મિત' અને 'સ્થિર'માં 'સ્થિર' પછી 'સ્મિત' આવે.
6. સ્વરોનો ક્રમ પણ બારાક્ષરીના ક્રમ પ્રમાણે નક્કી થાય છે.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ અક્ષર પ્રશ્ન સામેના ☐ માં લખો :

(1) રવિશંકર વ્યાસને 'મહારાજ'નું બિરુદ કોણે આપ્યું ? ☐

(ક) રાજાએ

(ખ) બ્રાહ્મણોએ

(ગ) લોકોએ

(ઘ) બહારવટિયાઓએ

- (2) ધીમેધીમે રાજકીય પ્રવૃત્તિને સ્થાને મહારાજના જીવનમાં શાનો પ્રવેશ થયો ? ☐
- (ક) રાજસત્તાનો (ખ) લોકપ્રવૃત્તિનો
(ગ) ધાર્મિક પ્રવૃત્તિનો (ઘ) આર્થિક પ્રવૃત્તિનો
- (3) રવિશંકર મહારાજને ‘માણસાઈના દીવા’ કોણે કહ્યા છે ? ☐
- (ક) ગાંધીજીએ (ખ) ઝવેરચંદ મેઘાણીએ
(ગ) મહેન્દ્ર મેઘાણીએ (ઘ) ધીરુભાઈએ

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક એક વાક્યમાં આપો :

- (1) બાળપણમાં રવિશંકર મહારાજનો સ્વભાવ કેવો હતો ?
(2) મહારાજ કામ કરવાની કઈ ખૂબી ધરાવતા હતા ?
(3) જોગણ ગામમાં મહારાજે શું જોયું ?
(4) મહારાજ ‘મૂકસેવક’ તરીકે શા માટે જાણીતા છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો :

- (1) રવિશંકર વ્યાસને ‘મહારાજ’નું બિરુદ કેમ મળ્યું ?
(2) ઝવેરચંદ મેઘાણીએ મહારાજને ‘માણસાઈના દીવા’ કેમ કહ્યા ?
(3) મહારાજ કઈ-કઈ આપત્તિ સમયે મદદે દોડી જતા ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

- (1) રવિશંકર મહારાજના બાળપણનાં કયા સંસ્કારોએ તેમના પર અસર કરી ?
(2) મૂકસેવક મહારાજે લોકસેવકનાં કયાં-કયાં કાર્યો કર્યા ?
(3) રવિશંકર મહારાજનાં કાર્યોથી સમાજના લોકોને શો લાભ થયો ?
(4) રવિશંકર મહારાજની હિંમતનાં દર્શન કયા પ્રસંગમાં થાય છે ?
(5) રવિશંકર મહારાજનો જીવનમંત્ર શો હતો ?
(6) ‘મહારાજ’ શબ્દના જુદા-જુદા અર્થ લખો.
(7) દિવસરાત, અંધશ્રદ્ધા, ઝાડાઊલટી, જીવનધર્મ - આ શબ્દો સાથે સાથે કેમ લખાય છે ?

2. સૂચના પ્રમાણે લખો :

- (1) પાઠમાં વપરાયેલ શબ્દો ગામડેગામડે, કાચોપોચો જેવા બીજા શબ્દો શોધીને લખો.
આ શબ્દોનો વાક્યમાં પ્રયોગ કરો.
- (2) બે વાક્યો વચ્ચે ‘અને’, ‘પણ’, ‘પરંતુ’ જેવા શબ્દો મૂકી અર્થપૂર્ણ ફકરો બનાવો.
- (3) તમે લખેલ ફકરો વર્ગ સમક્ષ વાંચો.

3. નીચેના કોષ્ટકમાંથી અર્થપૂર્ણ શબ્દ બનાવી શબ્દોને શબ્દકોશના ક્રમમાં ગોઠવો :

જ	મ	સ	લ	ન	મૂ
ન	હા	ર	જ	ક	શ
ક	રા	સ	સે	હ	ન
ર	જ	વ	ત	દ	ખ
ત	ક	ણી	ક	ક	ન
ર	હુ	પૂ	જય	દા	દા

4. તમારા વિસ્તારની પરોપકારી વ્યક્તિ વિશે પાંચ-સાત વાક્યો લખો.
5. તમે કોઈને મદદરૂપ થયાં હોવ તે પ્રસંગ વિશે લખો.
6. નીચેની પરિસ્થિતિમાં તમે શું કરશો ? વિચારો અને લખો :
 - (1) તમે રસ્તા પર જતા હોવ અને અકસ્માત થયેલો જુઓ તો...
 - (2) રમતાં-રમતાં તમારા મિત્રને ઈજા થાય તો...
 - (3) પૂર આવે તો...
 - (4) તમારી નજર સામે ક્યાંય અચાનક આગ લાગે તો...

7. નીચેના વિશે ચારપાંચ વાક્યો લખો :

- (1) ફાયરબ્રિગેડ
- (2) 108 એમ્બ્યુલન્સ સર્વિસ
- (3) આપત્તિ વ્યવસ્થાપન કચેરી (ડિઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ)
- (4) સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ (NGO)
- (5) ડૉક્ટર

8. નીચેના શબ્દસમૂહો માટે એક શબ્દ આપો :

- (1) નદીકિનારા પાસેની બખોલો
- (2) પાણી આવવા જવા માટે બાંધેલો સાંકડો માર્ગ
- (3) ઘરની બાજુની દીવાલ
- (4) કોઈ ખાસ પ્રસંગે પોતાની મેળે સેવા આપનાર
- (5) જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય

પ્રવૃત્તિઓ

- ઝવેરચંદ મેઘાણી લિખિત ‘માણસાઈના દીવા’ પુસ્તક વાંચો.
- આપત્તિ-વ્યવસ્થાપન કચેરી વિશે તમારા શિક્ષણ અને વડીલો પાસેથી માહિતી મેળવો.

